

Peter Rosengren

Reportage från periferin

Avvecklingen av det portugisiska kolonialväldet i Östasien. Östtimor och Macao

ISBN: 978-91-88263-71-1
© Peter Rosengren
Kristianstad 2020

Foto omslagets framsida: Författaren och WikiCommons

Tryckt hos Exakta, Malmö

Utgiven av Ultima Esperanza Books, Stockholm 2020
www.ultimaesperanzabooks.se

Författarens förord

Syftet med denna reportagebok har varit att titta närmare på dekoloniseringsprocessen, det vill säga avvecklingen, av Portugals sista kolonier i Östasien från ungefär mitten av 1970-talet fram till idag.

Både Macao och Östtimor var symptomatiskt nog både de första och sista europeiska landfästena i borte Asien. Det lilla Portugal i Europas utkant lyckades på något sätt behålla kontroll över dessa från Europa sett avlägsna delarna av världen till långt in på 1900-talet. Macao lämnades tillbaka först i december 1999 och Östtimors dekoloniseringsprocess som trevande hade påbörjats 1975 blev dramatiskt skrinlagd av den indonesiska invasionen samma år. Inte förrän i början av 2000-talet kunde landet återuppta sin färd mot självständighet. Hade det inte varit för invasionen så hade självständigheten med all säkerhet inträffat redan på 1970-talet.

För att uppnå mitt syfte att titta närmare på dekoloniseringsprocesserna i Macao respektive Östtimor har jag använt mig av ett brett internationellt källmaterial med i Macaos fall främst en inriktning mot etablerade nyhetstidningar från både Östasien och Västeuropa/USA. Jag har även använt mig, för både Macao och Östtimors del, av mer handgripliga faktaverk för att på ett så gott sätt som möjligt kunna styrka olika företeelser och händelser. Jag har även använt mig av akademisk forskningslitteratur för att bättre kartlägga den långa och komplexa vägen mot självständighet. Vidare, och inte minst, har jag tagit del av olika avtal, internationella överenskommelser, dokument och handlingar från FN och de olika inblandade länderna. Även intervjuer har företagits, på plats i Sverige, Danmark, Portugal och Macao. Stort fokus har lagts på hur omvärlden har förhållit sig, främst politiskt, till Macao och Östtimor.

För Macaos del har de frågor och aspekter som tidningarna valde att framhålla vid tidpunkten för överlämningen av mig givits en stor tyngd i arbetet med detta reportage. Utöver detta har det även legat nära till hands att titta närmare på vilka de främsta politiska effekterna i omvärlden har varit till följd av både Macaos och Östtimors överlämnande, både direkt och nu cirka tjugo år senare. I synnerhet har det varit svårt att undvika att kommentera det i allra högsta grad så kallade "interdependenta" förhållandet mellan Taiwan och Macao. Inte heller har jag önskar undvika dessa frågor, istället har de intresserat mig. Likaså har det även varit svårt att undvika hur övriga delar av Östasien har påverkats eller kommer att fortsätta att påverkas efter överlämnandet av både Macao och Hongkong. Det har också mer eller mindre indirekt legat nära till hands i mitt reportage gällande Macao att jämföra den överlämningsprocessen med Hongkongs, Europas sista respektive näst sista kolonier i Kina. Närmare bestämt då hur skillnaderna sett ut politiskt, ekonomiskt och kulturellt (antropologiskt). Därför finns även detta med på ett hörn.

Dessa processer har för svenskt vidkommande, men även till viss del internationellt, bevakats i väldigt liten utsträckning. En del böcker har dykt upp på det internationella planet sedan millennieskiftet men det handlar inte om något större antal. Framförallt handlar detta om skrifter producerade vid olika Asiencentra knutna till universitet i Europa eller Nordamerika^{1,2}. Ett mindre fokus har legat på dekoloniseringsprocessen i Afrika där ju Portugal härskade över stora besittningar i form av främst Angola och Mocambique. Det var också en avvecklingsprocess som på det stora hela dominerades av långdragna inbördeskrig till följd av inblandning från de dåvarande supermakterna USA och Sovjet.

Med min rapport hoppas jag kunna göra ett emotsett och förhoppningsvis behövt tillskott till den svenska bevakningen av överlämnandet av Macao samt hela Östtimorkonflikten. Tanken är

¹ Laura Jarnigan (red.), *The making of the Luso-Asian World – Intricacies of Engagement, Portuguese and Luso-Asian Legacies in Southeast Asia 1511-2011 Volume 1* (även Volume 2), Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2011

² Steve Lloyd-Jones & Antonio Costa Pinto (red.), *The Last Empire – Thirty years of Portuguese Decolonization*, Intellect Books, Portland 2003

också att denna reportagebok kan tjäna som ett mindre uppslagsverk för de som är intresserade av Portugals östasiatiska kolonier.

Vid tillfället för överlämnandet av Macao 1999 respektive Östtimors slutgiltiga självständighet 2002 diskuterades det utifrån aktualitet hur framtiden kunde tänkas se bli för Macao respektive Östtimor. Vi har till viss del facit nu, snart 20 år har gått sedan transitionerna i sig ägde rum och en tydlig fingervisning bör därmed nu kunna skönjas för hur tiderna förändrats till det bättre eller sämre för dessa specifika områden i fråga. Det är frågan som behandlas i slutet av detta reportage: hur har det gått för Macao och Östtimor och hur ser det ut idag? Vilka är utvecklingstendenserna och vilka är de största utmaningarna?

Arnaldo Goncalves skrev år 2005 i antologin *The Last Empire: Thirty Years of Portuguese Decolonization* i kapitlet "Macao, Timor and Portuguese India in the context of Portugal's recent decolonization" att Goa och Macao högst troligt gick en ljus framtid till mötes. Bland annat skrev han: "Macao will lead the way to China's transformation from an economic dragon to a reliable democratic society". Hans artikel fick dock kritik för att hans antagande inte var grundat på något konkret. Jag känner att jag här vill ta fasta på detta och plocka upp Goncalves antagande och avsluta detta resonemang.

Tack till Stiftelsen Långmanska kulturfonden och Helge Ax:son Johnsonstiftelsen för generösa bidrag.

Kristianstad 2019-10-31

Peter Rosengren

INNEHÅLL

13. *Förord av professor Ingemar Ottosson*
15. *Bakrund till rapporten*
16. *Introduktion och historisk bakgrund till Östtimor*
19. *Bakgrunden till portugisernas sjöburna kolonialvälde*
24. *Vägen till Timor*
28. *Timor under Portugal*
31. *Sammanbrottet av kolonialväldet – Det turbulenta 70-talet*
36. *Den långa vägen framåt*
42. *Omvärldens och FN:s förhållande till Östtimor 1975-2017*
51. *Portugals förhållande till sin gamla koloni 1975 och framåt*
57. *Australiens förhållande till sitt presumtiva grannland 1975 och framåt*
64. *Indonesiens förhållande till östra Timor*
72. *Oljan i Timor Gap och framtiden*
77. *Östtimor idag*
87. *Slutord Östtimor*
93. *Introduktion och historisk bakgrund till Macao*
101. *Macao från ett svenskt perspektiv*
105. *Vad betydde överlämnandet av Macao?*
108. *Västvärldens perspektiv*
112. *Macaos och Hongkongs perspektiv*
116. *Pekings perspektiv*
118. *Olika perspektiv – Återförening eller överlämnande?*
126. *Tjugo år senare – hur blev det?*
130. *Slutord Macao*

141. *Förklaring CPLF*
142. *Käll- och litteraturförteckning*
147. *Förkortningar*
149. *Förekommande personer*
150. *Tack*

Introduktion och historisk bakgrund till Östtimor

Jag vill närmare bestämt i denna rapport analysera och kontextualisera de händelser, ur ett maktrealistiskt perspektiv, som präglat Östtimor från 1970-talet fram till nu. Analysen kommer genomgående att förankras med den i detta hänseende högst väsentliga historiska bakgrunden av Östtimor. Östtimor i sig kommer därmed att utgöra ett viktigt analytiskt instrument, främst ur ett internationellt, men även bilateralt perspektiv, för att illustrera det maktrealistiska agerandet från Portugal, Australien och Indonesien. Ofrånkomligen kommer även det intima interagerandet mellan Australien och USA att belysas på detta sätt, ett förhållande och samarbete som regelbundet har fokuserat på tillståndet i Sydostasien. Betydelsen av USA:s politiska inflytande, när det gäller Australiens och Indonesiens agerande i Sydostasien, är av stor vikt och kan inte bortses från.

Det är slutligen min förhoppning att de efterforskningar jag företagit i samband med denna rapport kan komma att utgöra ett tillskott till den ganska ringa faktamängd som än idag finns tillgänglig kring Östtimorkonflikten. Fler människor behöver och borde känna till det folk mord som ägde rum i Östtimor under åren 1975-1999.

Arbetet med denna rapport har som tidigare nämnts baserats på ett stort antal olika källor. När det gäller primära tidningskällor såsom granskandet av Östtimorkonflikten i nyhetstidningar, så är de oftast väldigt argumenterande och ger därför en viktig bild av den uppfattning som existerade vid olika tillfällen och situationer. Rapporten vilar emellertid tungt på en rad vetenskapliga skrifter och diverse officiella dokument utgivna av olika berörda institutioner, myndigheter och organisationer. Förutom facklitterära källor grun-

Dili med Ataouro i bakgrunden.

WikiCommons.

das även rapporten på intervjuer med Gudmund Jannisa respektive Patricia Thatcher, båda ansedda kännare av Östtimorfrågan. Informationssökning företogs främst vid Asienbiblioteket, det sammanlagda biblioteket för Centre for East and Southeast Asian Studies och Institutionen för Östasiatiska språk vid Universitetet i Lund, men också vid det dåvarande Nordiska Institutet för Asienstudier (NIAS) vid Universitetet i Köpenhamn, vars bibliotek och expertis då var omfattande. En omfattande del av forskningsmaterialet har jag dessutom erhållit genom Gudmund Jannisas välvilliga försorg men även från professor Ingemar Ottosson, båda vid Högskolan Kristianstad.

Jag har främst intresserat mig för följande frågeställningar:

- Vilken roll har Portugal spelat i den internationella politiken rörande sin gamla koloni Östtimor? Vilken roll har Portugal intagit?
- Vilken roll har Australien spelat i den internationella politiken rörande sitt presumtiva grannland sedan 1974? Vad föranledde Australien att slutligen intervensera i Östtimor 1999?

- Vilken roll har Indonesien spelat i den internationella politiken rörande Östtimor sedan 1974? Vidare, var det indonesiska styret av Östtimor verkligen ett vanstyre? Vissa forskare påstår att Djakarta la ner mer tid och energi på utvecklingen av området, än vad Lissabon någonsin gjorde.

Termen ”tillåtits spela” syftar på det faktum att andra aktörer kan stå bakom landet i fråga, i synnerhet kanske då Australien, som under större delen av perioden stod under starkt inflytande från USA när det gällde säkerhetspolitik.

Jag har i huvudsak satt avgränsningen i tid i denna rapport från 1974 fram till nutid. Avgränsningen är emellertid inte på något sätt absolut, men jag betraktar denna tidsavgränsning som den ram jag huvudsakligen kommer att försöka att hålla mig inom. Under perioden 1976-86 var intresset för Östtimorkonflikten svagt i omvärlden – inte mycket information kom ut. Australien och Portugal – de båda länder som i störst utsträckning hade kunnat påverka den mörka situationen var passiva. 1986 skedde emellertid en förändring sedan Portugal blivit medlem i det dåvarande EG och därmed fick tillgång till ett betydelsefullt forum inom vilket man kunde argumentera Östtimorfrågan och föra upp frågan på en ny nivå. Det som till största delen skulle föra upp Östtimor på den internationella agendan var dock den så kallade Santa Cruz-massakern på öppen plats i Dili 1991 då över 250 östtimoreser mördades av den indonesiska ockupationsmakten. Händelsen filmades av västerländska journalister och spreds ut över världen från 1992 och framåt. Australien å sin sida ökade sitt samarbete med Indonesien, främst genom det så kallade ”Timor Gap-avtalet” från december 1989 (i kraft 1991), men även genom andra avtal.

Rumsligt kommer detta reportage att övergripa ett brett internationellt spektrum innefattande i synnerhet Portugal, Australien och Indonesien, men även FN:s och USA:s roller tas av nödvändighet upp. Först dock bakgrunden till det sjöburna kolonialvälde som portugiserna lyckades upprätta och därmed också själva grunden till hur de kunde hamna i Macao och Östtimor.

Bakgrunden till portugisernas sjöburna kolonialvälde

Portugal var det första av Europas länder att upprätta kolonier på andra sidan haven men var också det sista till att lämna dem. När andra länder släppte sina kolonier i efterdyningarna av andra världskriget valde Portugal istället att hålla fast vid dem ännu hårdare. Först efter Nejlíkerevolutionen 1974 kunde Portugal acceptera ett oberoende för sina kolonier. Då hade stödet hos befolkningen för upprätthållandet av kolonierna (samt en hög militär kostnad) minskat avsevärt. Samtidigt blev de internationella påtryckningar outhärdliga. Den Afrikanska Unionen (AU) och FN hade dessutom redan erkänt självständighetsrörelserna som legitima representationer för respektive nationer. I mitten av 1970-talet när Portugal var det sista västeuropeiska land att släppa sina kolonier till självständighet, var det helt enkelt för sent för en långsiktig och mer hållbar avveckling av kolonialväldet.

Avvecklingen blev därför en plötslig process beroende på det faktum att Estado Novo-regimen 1926–1974 ansåg upprätthållandet av så kallade utländska provinser (*províncias ultramarinas*) som ett principiellt mål för den portugisiska republiken. President General Salazars och hans efterträdare Caetanos ledande motto var alltjämt: ”Portugal uno e indivisível do Minho en Timor” (”Portugal en och samma från Minho till Timor”). Minho är en provins i nordligaste delen av Portugal och Timor avser givetvis Östtimor. Ett annat känt citat som brukar tillskrivas Salazar är ”Jag tror inte på allmän rösträtt, jag tror inte på jämlikhet utan på hierarki”. Ett uttalande signifikativt för en auktoritär ledare. I de flesta av Portugals före detta kolonier i Afrika ledde den plötsliga avvecklingen till långvariga och

blodiga inbördeskrig (Angola, Moçambique, Guinea-Bissau). Detta berodde delvis på det faktum att den koloniala befolkningen inte hade förberetts för plötsligt oberoende. Effekterna av dessa inbördeskrig är fortfarande idag betydande. Den extremt långa koloniala närvaron – inget annat europeiskt land med undantag av Spanien har en kolonial historia av nästan fem hundra år – förklarar varför Portugal fortfarande är så nära knutet till sina tidigare kolonier.

”Cessem do sábio Grego e do Troiano As navegações grandes que fizeram; Cale-se de Alexandro e de Trajano A fama das vitórias que tiveram; Que eu canto o peito ilustre Lusitano, A quem Neptuno e Marte obedeceram. Cesse tudo o que a Musa antiga canta, Que outro valor mais alto se alevanta.”

”Håll nu tyst om Odysseus och Aeneas omständliga flackande och tigr om Alexanders och Trajanus märkvärdiga segrar. Jag vill sjunga om portugisernas mod och ryktbarhet, i lika mån prisade av Neptun och Mars. De gamla hjältarna har haft sin tid, nu stiger en högre art av tapperhet fram.”

Så skriver 1572 Luis de Camoes (1525-1580), Portugals nationalskald tillika kolonial tjänsteman i både Macao och Goa under 1500-talet.

Enligt den kände kolonialhistorikern C.R. Boxer fanns det i huvudsak fyra olika anledningar till varför portugiserna valde att sätta segel och ge sig ut på väldiga och okända farvatten. Till att börja med sågs utforskandet av alternativa handelsvägar till riken bortom Arabvärlden som en sorts fortsättning på de tidigare korstågen mot Mellanöstern. Om man lyckades med att säkra handel med Indien och andra fjärran riken skulle detta ses som en seger, inte bara för Portugal, utan för hela västerlandet och i synnerhet för den katolska kyrkan. Henrik Sjöfararen, portugisernas prins under denna tid och kanske den störste entusiasterna för maritimt upptäckande i världshistorien, var en stor anhängare av att föra korståg mot ”muselmanerna” på alla möjliga sätt. I sin nyare form skulle upptäckterna tillsammans med fortsatta reguljära korståg i Medelhavsområdet utgöra en vittomspännande strategi för att befria det ockuperade Jerusalem och kuva muslimerna.

Dessa ambitioner till en sorts maritima korståg mot muslimerna fungerade även som en sorts legitima svepskäl bland de sjöfarare

som trots allt enbart satte segel med ära och rikedom för ögonen. Genom att för kyrkans män förklara sin gudsfruktan och sina goda avsikter med färden (det vill säga att sprida det kristna ordet) kunde man försäkra sig om ett visst samtycke från den mäktiga katolska kyrkan. Den ständiga konkurrensen med grannlandet och storebror Spanien (tidigare Kastilien–Aragon) sporrade dessutom säkerligen portugiserna ytterligare.

För det andra väjde sökandet efter den mytiske så kallade Prästkungen John tungt. Sedan en lång tid tillbaka hade västerlandet som helhet närt myten om att det skulle finnas ett vidsträckt kristet rike bortom den muslimska världen. Från början tänkte sig de lärde att detta skulle gå att återfinna någonstans i Centralasien, men efterhand som sökandet där blev alltmer fruktlöst förflyttades dock denna uppfattning till någonstans i norra Afrika. På sätt och viss fann också portugiserna slutligen detta kristna rike i dåtidens Abessinien, även om det aldrig ägt någon härskare i skepnad av prästkungen John. Det var det kristna västerlandets unisona förhoppning att detta rike skulle göra gemensam sak och sluta upp i kampen mot muslimerna genom att falla dem i ryggen.

De resterande båda skälen till portugisernas upptäckarlust bär båda tunga ekonomiska motiv. Det riskfyllda sökandet efter exotiska och därmed inkomstbringande kryddor i fjärran länder var det ena. Sjöfararna visste tvivelsutan att skulle de lyckas med att föra tillbaka hem laster av unika kryddor så skulle detta innebära enorma penningvinster för dem vid hemvändandet. Det finns rapporter om skeppslaster fulla med kryddor som anlände till Amsterdam där lasten var värd mer än om den hade varit lastad med guld.⁴ Det finns dock kännare av Portugals kolonialvälde som på senare tid hävdar att det endast fanns ringa, om ens några, ekonomiska skäl till varför portugiserna sökte ett omfattande kolonialvälde och att skälen istället bara skall ha varit maktpolitiska. En jakt på en plats i solen helt enkelt, en ambition giltig in på 1970-talet eller så länge Estado Novo-regimen fanns på plats i Lissabon. En annan åsikt är att det visst fanns starka ekonomiska incitament men att de avtog efterhand som seklerna gick till att helt försvinna på 1900-talet.

⁴ Giles Milton, *Muskotkriget – Kampen om de ostindiska kryddöarna*, s. 102, Historiska Media, Lund 2004

De gamla tidskrävande och osäkra transportvägarna genom det i det närmaste statslösa Centralasien var dock något som man sedan länge hade önskat sig vara utan. Så fort sjövägen till Indien år 1498 väl var upptäckt ansågs också den gamla Sidenvägen vara så gott som utspelad och blev efterhand nästintill bortglömd för européerna. Sedermera kom kryddhandeln att få en oerhörd betydelse för det transoceaniska portugisiska imperiet eftersom den länkade moderlandet till kolonierna i Asien. Sockerhandeln i sin tur sammanband Brasilien med Portugal och till sist band slavhandeln samman det portugisiska Afrika med Brasilien.

Den fjärde och sista anledningen till varför portugiserna gav sig ut på upptäckter var sökandet efter guld i vad de kallade för Guinea, alltså våra dagars Västafrika. På liknande sätt som spanjorerna gav sig ut på jakt efter det mytomspunna "Eldorado", så sökte äventyrslystna portugisiska män efter det guld de sedan länge hade hört talas om skulle finnas någonstans i Afrikas inland.

Motiven till varför Portugal expanderade förefaller således kunna systematiseras till två olika grupper: 1 och 2 är religiösa och maktpolitiska orsaker, 3 och 4 är ekonomiska motiv.

De påvliga bullor som utsändes under denna tid talar också för vilken inriktning och betydelse som de portugisiska upptäckterna borde ha. I en bulla uppmanar påven i Rom kungen av Portugal att "attackera, erövra och underkuva saracener, hedningar och andra icke-troende, att erövra deras varor och deras territorier; att begränsa deras personer till evigt slaveri. samt att överföra deras land och tillgångar till konungen av Portugal och hans efterträdare" (min översättning ur Boxer, 1991). I en annan mer ingående bulla, känd som Romanus Pontifex från 1455, fastställs det att enbart konungadömet Portugal äger rättigheten att attackera, erövra och underkuva "mellan Marocko och Indien". Alla andra länder är strängt förbjudna att inkräkta på den portugisiska aktiviteten i fjärran länder i österled. Nämnas bör att jordklotet år 1494 i den lilla spanska staden Torde-sillas genom två påvliga bullor, kända som Inter Caetera, delades upp i två enorma intressehemisfärer, där den västra med den amerikanska dubbelkontinenten föll under Spanien och den östra med Afrika och Indien hamnade under Portugal. Avtalet mellan de båda länderna förnyades 1524. Rent geografiskt gick gränserna ute i Atlanten

väster om Azorerna och på motsvarande sida jorden (anmärkas bör att det på inget sätt handlar om en exakt geografisk anti-meridian) strax väster om Filippinerna, som alltså tillföll Spanien. Medan det spanska imperiet blev någorlunda sammanhållet och koncentrerat till en världsdel blev det portugisiska, visserligen även det omfattande, territoriellt väldigt utspritt. Den enda större territoriella massan fanns i södra Afrika där Angola och Mocambique utgjorde själva tyngdpunkten i det portugisiska kolonialväldet i Afrika.

Ett tag fanns drömmen om ett Cor-de-Rosa, ett portugisiskt maktbälte tvärs över södra Afrika (Portugals färg på kolonialkartorna var ofta rosarött). Denna ambition kom dock på kollisionskurs med det stadigt växande brittiska imperiets planer på ett sammanhängande välde från Kap till Kairo. Allt detta ställdes på sin spets i det så kallade *Ultimao Inglês* vid 1800-talets slut, då portugiserna tvingades falla undan till förmån för sin gamla bundsförvant (allierade genom *Anglo-Portuguese Treaty* sedan 1373). Förvånansvärt lite är känt om begreppet Cor-de-Rosa i Sverige, till skillnad från Kap till Kairo. Överhuvudtaget är den svenska uppfattningen av kolonialvälden tämligen endimensionell och till stor del färgad av brittisk och för den delen svensk historieskrivning. I övrigt blev det sjöburna portugisiska kolonialväldet i grunden uppbyggt utifrån de gamla faktorierna som man fortsatte att äga kontroll över under lång tid. Den långväga rutten till Indien, Kina och Japan hängdes upp på ett antal mer eller mindre starka strategiska fästen. Viktigast och främst av dessa var länge Goa i Indien, dock ägde man inledningsvis starka positioner även på Ceylon (Sri Lanka) och Formosa (Taiwan) och på andra platser i den indonesiska övärlden ända tills holländare, fransmän och briter blev övermäktiga. Bit för bit kom väldet att reduceras men man lyckades ändå behålla kontrollen över vissa kärnpunkter (ibland med brittiskt stöd via till exempel diplomatiskt medhåll) såsom Goa och Macao.

Vägen till Timor

För att bättre förstå Östtimorkonflikten är det nödvändigt att känna till territoriets dramatiska historia som portugisisk koloni och vilka följderna var av den avbrutna dekoloniseringsprocessen vid mitten av 1970-talet.⁵

1498 nådde den portugisiska upptäckaren Vasco da Gama fram till Calicut i Indien, han hade därmed funnit den sedan länge eftersökta sjövägen till Indien, därifrån fortsatte sedan de portugisiska upptäckarna till Malackahalvön dit de anlände 1511. Där fick de höra talas om en ymnig och vidsträckt övärld i sydost, som i synnerhet var rik på kryddor och det var under denna tid som portugiserna för första gången kom att höra namnet Timor. Redan samma år som de hade anlänt till Malacka satte en flotta ut under befäl av Antonio de Abreu för att undersöka den omtalade övärlden. Exakt när de första portugiserna steg iland på Timor är inte känt, men man vet att omkring 1515 började man att sända skepp dit regelbundet för att handla med sandelträd. Istället för att slå sig ned på Timor, som man ansåg alltför farofyllt på grund av den krigiskt lagda lokalbefolkningen, så valde portugiserna att istället etablera sig med bosättningar och handelsstationer på ön Flores i omedelbar närhet till Timor. Framförallt kom dock den handel som utgick ifrån Timor att kontrolleras via Macao i sydöstra Kina som under lång tid var Portugals främsta och kapitalstarkaste utpost i Östasien. 2017 firades 500-årsjubileet över portugisernas ankomst i Östtimor.

Den förste att omnämna Timor i nedskrivna text var den italienske resekrönikören Antonio Lombardo Pigafetta som var med

⁵ Grundläggande fakta till textstyckena om Östtimors historia är i huvudsak hämtade från *The Crocodiles Tears – East Timor in the Making* (kap. 3-12), av Gudmund Jannisa, *Timor – A People Betrayed* (kap. 1-3) av James Dunn och *East Timor – Too Little Too Late* (kap. 1-6) av Lansell Taudevin.

ombord på det sista kvarvarande skeppet i Fernando de Magalhaes (Magellan) expedition som innebar den första världsomseglingen någonsin 1519-22. Magalhaes själv hade mördats på Filippinerna efter att ha klarat av den mödosamma och tärande överfarten av Stilla Havet. Hans ställföreträdare, Juan Sebastian Elcano, gav dock inte upp utan fortsatte ner genom den indonesiska övärlden, där man stötte på Timor, för att sedan kämpa sig vidare över världshaven på väg hem mot Europa och Spanien (Magalhaes var visserligen portugis, men världsomseglingen gick under den spanska kronans välsignelse och stöd).⁶

Kristnandet av de olika timoresiska folkgrupperna kom att utgöra ett viktigt led i den portugisiska kolonisationen av området, främst genom de dominikanska missionärer som anlände i mitten av 1500-talet. Det var dock inte förrän 1640 som portugiserna beslutade sig för att sända ut en utökad militär och administrativ stryka. Genom vapenmakt kunde man lättare utnyttja den rivalitet som stundtals uppstod mellan de olika folkgrupperna på ön, något som även holländarna utnyttjade inom sitt område på västra Timor. Detta skedde på ett tillvägagångssätt snarlikt det som brukades i slavhandelns Västafrika under samma tid.

Under den första hälften av 1600-talet fördrev holländarna stegvis portugiserna från de mindre Sundaöarna och hade efterhand helt intagit även västra Timor. Eftersom portugiserna fruktade fortsatta attacker och framstötningar från holländarna valde man att flytta sin huvudstad på Timor från Lifan (det vill säga i Oe-Cusse-enklaven) till en mer avlägsen bukt på norra Timor där man snart anlade staden Dili. Oe-Cusse-enklaven på västra Timor kom dock att kvarstå under portugisisk överhöghet in i modern tid och utgör därför fortfarande idag en del av Östtimor. Gränsdragningen på ön mellan portugiserna och holländarna kom att stadfästas i ett avtal 1859 efter ett ytterst noggrant och rigoröst arbete (noterbart är att ordet "timor" betyder "öst" på indonesiska, det vill säga Bahasa Indonesia. Från indonesiskt håll heter därför Östtimor "Timor Timur").

Portugisiska Timor fick 1951 av Lissabon status som en "provins

⁶ Gudmund Jannisa, *The Crocodiles Tears*, s.97-98

på andra sidan haven” tillhörande moderlandet och så sent som 1972 fick området sin status upphöjd till ”autonom region inom den portugisiska republiken”.⁷ In i det sista hade dock portugiserna på ön för vana (eller ovana) att hänvisa till vad som skedde inom territoriet som ”här i Portugal”.⁸ Det satt uppenbarligen mentalt förankrat sedan århundraden tillbaka hos vissa portugiser att deras utomeuropeiska kolonier de facto utgjorde en oskiljbar och naturlig del av moderlandet.⁹ Portugals utrikesminister under perioden 1961-69, Franco Nogueira, skrev 1964 boken ”The United Nations and Portugal”, som i sin helhet var ett försvarstal för fortsatt portugisisk kolonialpolitik och som dessutom inleddes med ett förord av Lord Chandos, före detta brittisk Secretary of State for the Colonies, där denne hävdade ”there are no people in the world less colour conscious than the Portuguese; there is no racial problem in Portugal overseas”.¹⁰ Det intressanta i det här fallet är inte frågan om rasism i kolonierna, vilken säkerligen förekom, utan hur lorden själv använder ett språkbruk bekräftat och fastställt från såväl det tidigare brittiska kolonialdepartementet som det portugisiska utrikesdepartementet. Kolonierna var en del av moderlandet. Återigen var mottot: ”Portugal uno e indivisível do Minho a Timor” förhärskande.

Vad portugiser och övriga européer strävade efter under denna tidsperiod var inte att kolonisera och lägga omfattande territorier under sitt lands krona, utan att tillskansa sig exklusiva handelsrättigheter på unika och exotiska varor från fjärran platser som såsom kryddor, mineraler, ädelstenar med mera. Genom upprättandet av särskilda kungliga handelskompanier med omfattande privilegier, som dessutom förfogade över privatarméer, kunde sedan en hänsynslös och skrupelfri jakt på profit ta vid där ingen större hänsyn, om ens någon, togs till de folkslag som sedan urminnes tider befolkade de olika berörda områdena. Portugiserna delade efter hand upp urbefolkningen i sina kolonier i två olika kategorier; *assimilados* och *indigenas* – de föregående utgjorde den minoritet av ursprungsbe-folkningen som med tiden kommit att assimileras av den portugisi-

⁷ Gudmund Jannisa, *The Crocodiles Tears – East Timor in the Making*, s. 154 och 190, Lund Dissertations on Sociology, Sociologiska Institutionen, Lund 1997

⁸ Robert Reece, ”Portuguese Timor: 1974, Australias Neighbours”, s. 6, april-juni 1974

⁹ Robert Reece, ”Portuguese Timor: 1974, Australias Neighbours”, s. 6, april-juni 1974

¹⁰ Franco Nogueira, *The United Nations and Portugal*, s. 9, Tandem Books, London 1964

siska kulturen, som pratade portugisiska och som umgicks intimt med portugiserna i städerna. De senare fortlevde på en gammal ursprunglig nivå utan större influenser från kolonialherrarna, förutom att de stod under deras överhöghet.

Timor under Portugal

Att Timor skulle komma att utgöra en integrerad del av det portugisiska imperiet var det inget tvivel om då det utöver kryddor fanns gott om sandelträd på ön, en eftersökt handelsvara som på 1500-talet inbringade mycket goda inkomster. Sandelträd skeppades via Malacka till Kina, Indien och Persien där de goda vinsterna sedan infann sig. Som på flera andra platser världen över så lyckades portugiserna envetet hålla sig kvar anmärkningsvärt långt in i modern tid. År 1790 rapporterade vicekungen av Alorna (dåvarande namnet på ön Alor) att "there are only seven or eight Portuguese in that island".¹¹ Detta var en verklighet som på inget sätt var särskilt unik under den långa tid som portugiserna var kvar på ön, under långa tider var närvaron av etniska portugiser från det avlägsna moderlandet väldigt liten. Under de sista åren av kolonial överhöghet uppgick den "riksportugisiska" närvaron på Östtimor förmodligen enbart till någonstans under 4000 individer (inklusive mestizos).¹² Av dessa lär en klar majoritet ha varit män, eftersom portugiserna alltjämt hade valt att lämna kvinnor och barn kvar hemma i moderlandet under sina tjänstgöringsperioder i kolonierna. Man hade således att administrera ett svårövervakat territorium med olika sorters oroligheter under seklerna.

Under andra världskriget valde Portugal att förhålla sig neutralt, något som Tokyo till viss del kom att respektera. Ett uttryck för detta var att man valde att inte invadera Macao. Dock kände sig japanerna nödgade, av säkerhetspolitiska skäl, som de benämnde det, att "skyddsockupera" Östtimor. Detta skedde dock med samtycke

¹¹ C.R. Boxer, *The Portuguese Seaborne Empire 1415-1845*, s. 144, Carcanet, England 1992

¹² Lansell Taudevin, *East Timor – Too Little Too Late*, s. 16, Duffy & Snellgrove, New South Wales, 1999, se även Torben Retböll (red.), *East Timor: Occupation and Resistance*, s. 230-231, IWGIA, Köpenhamn 1999

från Lissabon. Skälet till detta var att holländare och australiensare den 17 december 1941 hade landstigit i Östtimor för att stärka försvaret mot Japan vilket ledde till att den portugisiska guvernören faktiskt blev allierad fånge. Invasionen av hela Timor skedde i februari 1942 och lämnade själva Västtimor under direkt militär kontroll av den kejslerliga japanska flottans regionala högkvarter i Makassar på Borneo. I Östtimor ersattes dock administrationen på ett mindre dramatiskt sätt (1942 beräknas endast cirka 600 "riksportugiser" ha vistats på ön). Australiensiska och holländska förband landsteg på ön i december samma år för att möta den japanska aggressionen. Australiens dåvarande utrikesminister HV Evatt berättigade landstigningen med följande ordval "in order to defend against Japanese aggression it has been found necessary to prevent Japanese breach [of] neutrality".¹³ Under den japanska "skyddsokupationen" 1942-45 beräknas upp till 60 000 timoreser ha dött i olika stridigheter över hela Timor, de flesta under de första tre månaderna.¹⁴ Efter kapitulationen återvände portugiserna till sin halva av ön och försökte återuppbygga ekonomin genom så kallat tvångsarbete, vilket i princip innebar i det närmaste slaveri. Några betydande insatser för att utveckla Östtimor genomfördes aldrig under efterkrigstiden, dock utbyggdes skolväsendet (dock mestadels till mestizernas bruk och fördel), och timoreser blev tillättna inom armen och i kyrkan.

Efter andra världskriget kom det Holländska Ostindien efter ett par år av bittra strider att bli självständigt under namnet Republiken Indonesien. Detta ledde till att holländarna lämnade Västtimor 1947. Dock bör det nämnas att de höll sig kvar på Irian Jaya, det vill säga den västra halvan av Nya Guinea till en bit in på 1960-talet innan även denna del av den indonesiska övärlden föll under det självständiga Djakartas styre. Det var dock från brittiskt håll aldrig något tvivel om att Östtimor skulle återföras till portugisisk kontroll efter det att världskonflikten var över. Man var här noga med att hålla sin gamla allierade om ryggen, hade man inte gjort så hade

¹³ Geoffrey C. Gunn, *Wartime Portuguese Timor: The Azores Connection*, s. 4, Centre for Southeast Asian Studies, Monash University, Victoria 1988

¹⁴ Lansell Taudevin, *East Timor – Too Little Too Late*, s. 19-20

det förmodligen blivit svårt att få utnyttja de strategiska baserna på Azorerna. Detta, att Portugal behöll kontrollen efter det att Indonesien blivit självständigt, gjorde att det portugisiska Timor med tiden kom att bli alltmer isolerat från moderlandet. Nu hade man inte att göra med en annan europeisk kolonialmakt som tävlade om kontrollen över Timor som i forna dagar, utan med en nyfödd och expansiv stat fylld av självförtroende efter segrarna i kampen för självständighet från Holland.

Dilis hamn under tidigt 1900-tal Vy mot öster.

WikiCommons.

Sammanbrottet för kolonialväldet Det turbulenta 70-talet

Ar 1974 föll den auktoritära regimen (benämnd Estado Novo) som sedan 1920-talet hållit makten i Portugal, länge under ledning av ”den skygge diktatorn” Dr. Antonio Salazar. Dock under de sista åren, i slutet av 60-talet och början av 70-talet, under ledning av den likaledes auktoritära efterträdaren Marcello Caetano (som dock försökte införa vissa reformer). En liten grupp yngre militärer – kallad Kaptensrörelsen, trötta på att utkämpa meningslösa och utsiktslösa kolonialkrig i Afrika, genomförde en palatskupp som snabbt störtade den gamla regimen. Revolutionen har i historieböckerna kommit att omnämnas som ”Nejlikerevolutionen”, då den blev relativt oblodig, endast fyra personer dog samt för ”att många entusiastiska portugiser samlades på Lissabons blomstermarknader, där det fanns gott om just nejlikor”.¹⁵ Ett av kuppmaakarnas främsta mål var just att så snart som möjligt avskaffa det vidsträckta och kostsamma kolonialväldet, något som också skedde tämligen omgående. Man visste att det inte kunde finnas en Estado Novo utan kolonierna, de hörde ihop.¹⁶ Kolonierna i Afrika – Guinea-Bissau, Angola, Mocambique samt önationerna Kap Verde, Sao Tomé & Principe utropade snart, efter år av frihetskrig, sin efterlängtade självständighet. Den diplomatiska processen mot formell självständighet blev också snabb via stormöten i Alger och Rom. Intressant är att i samtliga av dessa möten var lokalbefolkningen representerad utom i förhandlingarna om Östtimor där märkligt nog istället representanter från Indonesien hade bjudits in. Efter att formell självständighet uppnåtts upplevde dock flera av

¹⁵ Dick Harrison, SvD, 2015-11-18

¹⁶ Bo Bjelvenstam, ”Stormakterna gjorde upp i Angolas frihetskrig”, sid 5, Militär Historia, maj 2017

de nyblivna självständiga länderna flera år av inbördeskrig. Exempelvis tog inbördeskriget i Angola inte slut förrän 2002.

I Östtimor föranledde sammanbrottet av det portugisiska kolonialväldet ett hastigt politiskt uppvaknande med upprättandet av ett mindre antal partier under 1974 på kort tid. Av dessa blev Fretilin och UDT särskilt tongivande, men även ett mindre pro-indonesiskt parti med namnet Apodeti gjorde sig gällande. De omfattande meningsskiljaktigheterna ledde till att UDT med stöd från Indonesien iscensatte ett kort men intensivt krig som dock Fretilin tämligen enkelt gick segrande ur i slutet av augusti 1975. I samma veva fann den kvarvarande portugisiska kontingenten (bestående av främst administratörer och militärer) för gott att fly till den närliggande ön Atauro strax norr om Dili som hörde till Östtimor. Fretilin väjdade sedan under hösten 1975 ihärdigt till portugiserna att återvända till Östtimor och avsluta den överenskomna avkoloniseringen, som var tänkt att leda till full självständighet i oktober 1978. När detta inte skedde och indonesiska truppstyrkor samlades vid gränsen mellan Öst- och Västtimor, och även gjorde ett antal räder in i på östtimoresiskt territorium, såg man sig tvungen till att i ren desperation utropa självständighet för den Demokratiska Republiken Östtimor den 28:e november 1975.

Självständigheten blev dock ytterst kortvarig sedan den politiska och militära ledningen i Djakarta bestämt sig för att indonesiska styrkor skulle invadera och ockupera Östtimor under förevändningen att stävja, som det hette, ”de interna oroligheterna” i territoriet. Invasionen, som föregicks av ett omfattande diplomatiskt rävspel från president Suhartos sida i både öst och väst, ägde rum den 7:e december 1975.

Vid denna tid låg tjänstgöringen på två år för det portugisiska manskap som i huvudsak bestod av administratörer, poliser och ett antal högre militära officerare. Av den värnpliktiga garnisonen på 3000-5000 soldater utgjordes en majoritet av timoreser. Utöver den statliga garnisonen fanns det ett mindre antal utsända från den katolska kyrkan, främst präster och lärare, vidare fanns det ett dominikanerkloster inom territoriet sedan mitten av 1500-talet. Ett litet antal plantage- och hotellägare fanns inom den affärsmässiga verksamheten som annars helt dominerades av den kinesiska mino-

riteten på ett 1000-tal personer. Dessa trodde sig inte bli måltavlor för den indonesiska aggressionen, något som dessvärre skulle visa sig felaktigt. De allra flesta av dem blev avrättade i hamnen i Dili tillsammans med tydligt oppositionella timoreser (som klanen Labato och andra stora portugisisk-timorensiska släkter) och andra som misstänktes för stort samröre med portugiserna.¹⁷ Slutligen så fanns det utöver den ”riks-portugisiska” kontingenten omkring 10 000 mestizos (mulatter), i litteraturen på Östtimor återkommande benämnda som ”svarta portugiser”, som fungerade som en viktig länk mellan den koloniala administrationen och de etniska timoreserna.

Information gällande de ekonomiska och sociala förhållandena på Östtimor under portugisernas sista decennier som kolonialherrar har alltså varit mycket svårt att erhålla. Förmodligen har det varit så att administrationen (både lokalt och i Lissabon) varit aningen känsliga för det faktum att oerhört lite utveckling faktiskt uppnåddes i territoriet under deras ordning. Man kan fråga sig om de flyende portugiserna under inbördeskriget 1975 egentligen trodde att Östtimor skulle ha en ärlig chans även som en internationellt erkänd och självständig stat. De om några borde haft tämligen klart för sig att territoriets ekonomi var svag och att finansiella medel till uppbyggnad var i det närmaste obefintliga. C.R. Boxer, förmodligen världens främsta kännare av det portugisiska kolonialväldet, uttalade sig på följande sätt angående detta faktum. ”They [the Portuguese] have for centuries displayed a remarkable ability to survive misgovernment from above and indiscipline from below...”¹⁸ Uttalanden han fick ta en del kritik för från akademiker i Portugal, inte minst från universitetet i Coimbra. Fok Kai Cheong, historieprofessor vid universitet i Macao, uttalade sig 1999 i *New York Times* rörande portugisernas långa närvaro i sydöstra Kina där Macao. ”It’s amazing that a European power could remain on Chinese soil for all this time, they survived every kind of Chinese government: dynastic, xenophobic, nationalistic, [and] communist”.¹⁹ På ett liknande sätt får man betrakta portugisernas förmåga till att hålla sig kvar på Östtimor, trots erövringsförsök av

¹⁷ Intervju Gudmund Jannisa, 2017-04-20

¹⁸ C.R. Boxer, *The Portuguese Seaborne Empire 1415-1845*, s. 145

¹⁹ *The New York Times*, 18/12 1999

både holländare och engelsmän på 15- och 1600-talen, ”skydds-ockupation” av japaner på 1940-talet, uppköpsförsök av både Australien, Tyskland och Japan med flera. De fortsatta stridigheterna in på 80-talet innebar växlande framgångar och motgångar för båda sidorna. Helt klart kunde Fretilin, eller snarare Falintil, dra nytta av sin lokalkännedom i bergen (dit de flytt) och ett kraftigt lokalt stöd samt den Natomateriel de erhållit från de flyende portugiserna. Indonesien hade dock ett stort militärt övertag och såväl ett direkt som indirekt stöd från omvärlden bestående av vapenimport och inte minst likgiltig tystnad.

Självständighetsförklaringen kom endast att erkännas av ett 15-tal länder, och inget av dessa var av någon vikt i stormaktspolitiken; det handlade mestadels om före detta portugisiska kolonier och ett par andra länder i den tredje världen. Varken Portugal eller Australien, de länder som mest av allt hade kunnat påverka situationen på Östtimor, erkände självständigheten. Skälen till detta agerande var flera, och de kommer alla att beröras. Portugal bröt dock omgående de diplomatiska relationerna med Indonesien, och FN:s säkerhetsråd och generalförsamling uppmanade efter tre veckor de indonesiska trupperna att lämna Östtimor. Den katolska kyrkan på Östtimor, i egenskap av självständig institution sedan 1983 under ledning av biskop Carlos Belo, lyckades att aktivt stödja kraven på mänskliga rättigheter under hela ockupationstiden.

Den egentliga förevändningen till invasionen, har det senare visat sig, var att förhindra upprättandet av ett självständigt och möjligen kommunistiskt Östtimor på Djakartas bakgård. Något som flera andra länder kunde ställa sig bakom (i synnerhet Australien) under det kalla krigets dagar, speciellt efter den utvecklingen man kunnat bevittna i de övriga före detta portugisiska kolonierna i Afrika (MPLA i Angola och Frelimo i Mocambique) och därtill på närmare håll i Sydostasien – Vietnam, Laos, Kambodja.

Med frikostig försäljning av amerikanska vapen via CIA, till exempel helikoptrar och transportflygplan, genomfördes sedan den indonesiska krigsmakten TNI (Tentara Nasional Indonesia) omfattande illegala våldshandlingar mot det till stor del försvarslösa östtimoresiska folket. Indonesisk militär såg omsorgsfullt till att alla kommunikationslänkar till omvärlden förstördes för att

förhindra att den verkliga och oredigerade bilden av ”Östtimors frigörelse” kom ut, vilket även innebar avrättningar av samtliga västerländska journalister. Indonesiens ockupation av Östtimor resulterade i slutändan i över 200 000 människors död (av en total befolkning av närmare 700 000 år 1975), vilket gör detta folkmord till ett av de mest omfattande på en enskild folkgrupp någonsin i modern historia.²⁰

²⁰ Gudmund Jannisa, *The Crocodiles Tears*, s. 297–98

Den långa vägen framåt

Invasionen kom, som jag tidigare nämnde, även att innebära att den fastställda tidsplanen för avkoloniseringen av Östtimor blev mycket abrupt avbruten. FN:s policy blev att denna avkolonisering skulle slutföras – dock inte under ett återupprättat portugisiskt styre, utan under FN:s direkta administration, där flera länder, inklusive Portugal och Australien, tänktes medverka. Djakartas ockupationsstyre kom att fortgå från 1975, stundtals under omfattande protester från omvärlden. Särskilt högljudda blev opinionsyttringarna efter en massaker på öppen gata 1991 i Dili, den så kallade Santa Crus-massakern, vilken stegrade omvärldens reaktioner ytterligare, därtill med en ökad debatt om skuldfrågan i Australien. Det gjorde en folkomröstning gällande området framtid möjlig under FN:s regi. Detta, ihop med Kalla krigets slut, bidrog till stor del till att omvärlden fick ett annat förhållningssätt i Östtimorfrågan. Trupper från FN:s medlemsländer kommenderades till området av säkerhetsrådet för att upprätthålla ordningen, sedan milisgrupper med stöd från TNI begått flera övergrepp på lokalbefolkningen, efter att det stått klart att valutgången efter folkomröstningen var klart anti-indonesisk. De största förbanden var australiensiska och det blev även Australien, tillsammans med Thailand, som kom att leda FN:s fredsbevarande operation INTERFET, på över 8000 man varav 4500 australiensare. De landsteg på Östtimor den 20:e september 1999 och deras uppdrag upphörde formellt redan i februari 2000.²¹ På denna korta tid kvästes en stor del av de väpnade milisgrupperna. Mot vältränade yrkessoldater stod de sig slätt. INTERFET ersattes dock av UNMISSET (FN:s mission i Östtimor 2002 till 2005) som

²¹ Ulla Nordlöf-Lagerkrantz, "Australien i världen", s. 7, Samhällsmagasinet *Epok*, nr 3/2000, Utrikespolitiska institutet, Stockholm 2000

sedermera ersattes av UNOTIL (FN:s förvaltningskontor i Östtimor 2005–06). Därefter följde en rad andra insatser, alla med syftet att stegvis stabilisera och förbättra situation i Östtimor.

Under 2006 skedde dock en förstärkt insats då Australien genomförde Operation Astute för att kväsa och kontrollera de oroligheter som uppstod i samband med presidentvalet 2006. Oroligheter utbröt då mellan den Gusmao-trogna militären och poliskåren som inte hade samma koppling till den gamla Fretilinledningen.²² Australien var inte ensamt på fältet utan fick uppbackning av Malaysia, Nya Zeeland och Portugal. Efteråt fanns UNMIT (United Nations Integrated Mission in Timor–Leste, enligt FN resolution 1704) och under åren 2006–2012 sattes UNMIT och en så kallad International Stabilisation Force upp av FN vars uppdrag var: ”to support the Government in consolidating stability, enhancing a culture of democratic governance, and facilitating political dialogue among Timorese stakeholders, in their efforts to bring about a process of national reconciliation and to foster social cohesion”. Eller som det står på det nyzeeländska försvarets hemsida över operationen ”during this period the NZDF assisted the Australian-led coalition International Stabilisation Force (ISF) to support the Timor-Leste government and security institutions, including the Falantil–Forças de Defesa de Timor-Leste (F-FDTL, Timor-Leste Defence Force) and Policia Nacional de Timor-Leste, to maintain a stable and secure environment”.²³ Från och med utgången av 2012 finns det dock ingen FN-insats eller FN-administration över Östtimor.

På senare år har utvecklingen varit mer stabil och Nya Zeeland drog bort sina sista militära trupper i december 2012. Likafullt är både Australien och Nya Zeeland alltjämt redo att snabbt intervensera om oroligheter skulle uppstå. På nyzeeländska försvarets hemsida kunde man i oktober 2016 läsa: ”The New Zealand Defence Force still provides assistance to Timor-Leste through the Mutual Assistance Programme (MAP)”.²⁴ Australien har ett självklart och omedelbart åtagande i Östtimor, både på kort och på lång sikt. De delar av Australien som har geografisk närhet till Östtimor är delstaten Western

²² Intervju Gudmund Jannisa, 2017–04–20.

²³ <http://www.nzdf.mil.nz/operations/overseas-deployments/east-timor/>

²⁴ <http://www.nzdf.mil.nz/operations/overseas-deployments/east-timor/>